

HALKBİLİMİ
ARAŞTIRMALARI DERNEĞİ
FOLKLOR RESEARCH ASSOCIATION

*uluslararası halkbilimi
araştırmaları dergisi*

Geliş Tarihi: 06.05.2019 Kabul Tarihi:29.05.2019
Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
Cilt:1 Sayı:2 Yıl:2019

Entry Date: 06.05.2019 Accepted:29.05.2019
International Journal Of Folklore Research
Volume:1 Issue:2 Year:2019

Bir Türk Baladı: Türkü-Destan¹

Prof. Dr. Ali Osman Öztürk²

Çeviren: Prof. Dr. Meral Ozan³

A) Tespit

Bu yazıyla “Türkü-destan” olarak adlandırmayı uygun gördüğüm Türk halk müziğinin özel bir türü olan “destan türküleri”ni ele almak istiyorum. Kúnos, Radloff’un⁴ Proben serisinde destanı, Ba’rma-türküleri’nin bir alt türü olarak “kısa soluklu şiir” olarak tanımlar. Kúnos’a göre destanlar “her ne kadar halk ağzıyla söylenmiş ve halka özgü kültür öğeleri ile kaleme alınmış” metinler olsa bile, “tam olarak halk edebiyatı ürünlerine dâhil edilemezler”⁵. Kúnos’un kastettiği tanınmış şairlerin şiirleridir. Burada ele alınacak olan türkü-destan konusuna Kowalski, “Türkü” başlıklı yazısında⁶ değinmiştir. Kowalski tür olarak türkü-destana “ilk Kúnos tarafından tanıtilen ünlü Türkmen Kızı” adlı baladı örnek gösterir⁷. Kowalski’ye göre “bu tarz metinler, yani Türk kültür dairesinde öne çıkmış ve karşılıklı olarak bir kız ve bir oğlan tarafından söylenen ve diyaloga dayalı şiirler” kesin olarak balad’dır. Yazar, Radloff’un eserlerinden⁸ bu görüşünü destekleyen birçok örnek sunar. Edmond Saussey (1952: 21vd) ve sonraki yıllarda Türkiye ile birlikte tüm Avrupa’dan baladlar derleyen “European Folk Ballads”ın⁹ yayıncıları da aynı şekilde destanı bir balad olarak değerlendirirler. Her iki durumda yukarıda bahsi geçen ve Kúnos’un ilk defa Budapeste’de yayınladığı balad, örnek metin seçilir. Söz konusu balad, Kúnos’un (1889: 119vd) çalışmasında epik, daha doğrusu narativik özelliği belirgin bir şekilde öne çıkan bir anlatı içerisinde yer alan nesir türüdür. Boratav (1982: 426) ve Ursula Reinhard destanı aynı anlamda kullanırlar. Destan, ayrıca halk arasında da bu şekliyle tanınır.

¹ İlgili metin Öztürk’ün 1994 tarihli eserinin 7. Bölümü’nden, 125 ile 130 arası sayfaların çevirisini kapsamaktadır.

² Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleş Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Eğitimi Öğretim Üyesi; aozturk@konya.edu.tr

³ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi; ozan_m@ibu.edu.tr

⁴ Bkz. Kúnos 1899: XXIIff.

⁵ age

⁶ Bkz. “Türkü”, İslam Ansiklopedisi IV, s.1053vd.

⁷ age

⁸ Bkz. Radloff 1884: 493; Radloff 1866: 200vd.

⁹ Seemann, Strömbäck, Jonsson 1967: Nr. 11, s.140vd. ve s. 239. Metinler Sarısözen 1962’ye aittir

B) Destanın Tarihçesi

Destan biçimindeki ilk belgelerin ortaya çıkışı 9.-11. yüzyıllar arasında tahmin edilmektedir. Anlatı türü olarak destan, gerek sanatta gerekse halk edebiyatında, 13. yüzyıldan beri bilinir. Söz konusu metinler aşk acılarının dile getirildiği, kahramanlıkların ve hüzünlü hikâyelerin anlatıldığı kafiyeli şiirlerdir. 16. yüzyıldan itibaren günlük hayatın içinde yer alan çeşitli konular, gezi notları veya ailevi olaylar da destana konu olmuştur. Bu türden şiirlerin karakteristik yapısını belirleyen özellik sıkça kullanılan diyalog biçimidir. Destanın bu özelliği anlatıcılar tarafından, daha doğrusu âşıklar aracılığı ile günümüze dek aktarıla gelmiştir. Fakat 19. yüzyıldan itibaren¹⁰, daha doğrusu mecmuaların ve kitap basımının yaygınlaştığı dönemden bu yana, destan geleneği giderek önemini yitirmiştir. Âşıklar (halk şairleri) destanı hikâyelerinde, heyecanlı olayları dile getiren epizotlarda, anlatımı coşkulu kılmak için kullanmıştır. Günümüzde bu tarz anlatılar, yeni eğlence unsurlarının etkisiyle, geri itilmiş veya unutulmaya yüz tutmuş; destanla birlikte söylenen türküler ise daha uzun süre hayatta kalmayı başarmıştır.

Geçmiş çok eskiye dayanan destan geleneğinin araştırılmasında fayda vardır. Çünkü, destanları türkülerde geçen olayların kültürel gelişim veya değişim sürecini gösteren belgeler olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Türk destanlarının bu özelliğini en iyi şekilde (kaynağının 10.yy'a ait Dede Korkut Destan'ı olduğu düşünülen¹¹) "Mahmudum Türküsü"nde tespit etmek mümkündür. Folklor araştırmaları açısından geleneğin kanıtlanabilir ilk ile son belge arasında en az altı kuşağı bilinmektedir. Bu arada bahsi geçen destan önce masala sonra halk türküsüne dönüşür¹². Bu durum destanın kültür tarihi açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koyması bakımından da önem arz eder. Öyle ki destan, olağanüstü motiflerle bezenmiş Orta çağ'a ait bir konuyu, sözlü gelenekte uzun bir süre yaşattıktan sonra günümüzde oldukça gerçekçi çizgiler içerisinde sergileyebilme özelliğine sahiptir. Nitekim benzer bir şekilde Alman halk türküsü için de geçerli olan¹³ bu durum, Türk halkının destansı Orta çağ'dan daha gerçekçi bir dünya görüşüne sahip olan gelişim sürecini gösterir¹⁴. Ayrıca, "Mahmudum Türküsü" başlıklı destan Losgekauften adlı uluslararası bir balad tipini oluşturmaktadır (bkz. Erk-Böhme No 78)¹⁵. Buradan hareketle balad araştırmalarının milletlerin uluslararası ilişkilerini oluşturmada ve kültür alışverişinin biçimini belirlemede katkıda bulunabileceğini söylemek mümkündür.

Benzer durum "Ermeni Kızı" baladı için de geçerlidir. Bahsi geçen metin Türkiye'deki etnik ilişkiler hakkında bilgi verdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yılı olan 13.yy'a da ışık tutar¹⁶. Söz konusu örnek türküde olduğu gibi, baladlar daha doğrusu destanın kendisi, tartışmalı kültürel ilişkilerin aydınlatılmasında (tarihsel açıdan güvenilir olmasa da) somut olarak halkların ifade biçimi olarak yorumlanabilir.

¹⁰ Bkz. Yalçın 1986: 427 vd.

¹¹ Bkz. İlaydın 1942: 5vd.

¹² Bkz. Sakaoğlu 1988: 237

¹³ Bkz. örneğin: Baladlar, Melodileri ile Alman Halk Şarkıları; yayınlayan: Alman Halk Şarkıları Arşivi, Cilt I, s. 119 ve Cilt V, s. 240

¹⁴ Bkz. Boratav 1942

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pohl 1934

¹⁶ Bkz. Öztürk 1991

C) Kavram Tanımı

Birçok anlamı karşılayan “Türkü-destan” kavramının sınırı iyi çizilmelidir. “Türkü-destan” kavramı ile metin dokusu açısından bir olayı anlatan halk türkülerini kastediyorum. Bunlar batılı anlamda, muhtevasında anlatıya dayalı narativik bir “hikâyeyi” dile getiren türkülerdir¹⁷. Buna karşılık Ali Balım’da (1957) bir hikâyeye dayalı olmayan, bir durumu anlatan türküler karşımıza çıkar. Bu tür metinlerde bireyin gerçekleştirdiği bir hedefe yönelik eylemlere rastlanılmaz. Dolayısıyla aralarında bir çatışma olan kişiler bulunmadığı gibi, buna bağlı bir olay veya diyalog da söz konusu değildir. Bunlar daha ziyade tanınmış şairlerin didaktik şiirleridir. Bu durumda Balım’ın¹⁸ destanla ilgili yaptığı tanım da doğru kabul edilemez. Çünkü bahsi geçen destanda esas olan olayın (vak’anın) kendisi değil, daha çok hal/durum olarak nitelendirilecek olan şairin olay hakkındaki düşüncelerinin yansımasıdır. Elimdeki 49 destan metninden sadece üç örnek kesin olarak bir olayı içermektedir [...]. Yani, hikâye akışında iki kişi arasında geçen, çatışmaya dayalı bir anlatıyı kastediyorum. Bahsi geçen kişilerarası çatışma “Mahmudum Türküsü” ve “Ermeni Kızı” metinlerinde karşımıza çıkar. Bu metinler ayrıca sevda türkülerini kapsama giren ve ‘hikâyesi’ olan türkülerden, yani “hikâyeli türkü” türünden özellikle ayırt edilmelidir.¹⁹

Destan, salt yapısı ve teması bakımından tek başına bir araştırma konusudur. Halk türküsünün diğer türlerinde belli bir konu – örneğin sevda türküsünde “aşk/sevda”, asker türküsünde “veda” veya “sıla hasreti”, ağıtta “ölüm” veya kişinin “yokluğu” veya ona duyulan “acı” gibi konular – başka motifleri arka plana itebilir. Ayrıca, böylesi bir durum ilgili halk türküsünün oluşmasını ve biçim almasını sağlayan önemli başka motiflerin ve koşulların ortaya çıkmasını olumsuz etkiler. Bu tür bir belgenin analizini zorlaştıran bir etmen de aslında destanlarda ya da balatlarda önemli bir rol oynayan ve ilgili türkünün değişim süreci ve geleneği hakkında bilgi veren gezgin dörtlülüklerdir. Yani destan sadece yaşanan duyguları dile getirmez, söz konusu duyguların bireyin yaşam koşulları açısından izlenmesine de imkân sağlar. Bu durum destanın oldukça açık ve anlaşılır bir metin dokusuna sahip olduğunu gösterir.

D) Nazım Biçimi

Bir Türk baladı olan “Türkü-destan” dört dizeli kıtalardan oluşur; dördüncü mısrası ise (genelde) nakarat biçimini alır. Bilinen kafiyeler (genelde koşma kafiyeler) her bir dörtlük için dış bağlantı unsuru olarak kavuştak işlevini üstlenirken, nakarat bölümü, takip eden kıtalara sıçrar ve böylelikle birbirine sıkı bir şekilde bağlanmış olur. Kıtalar 11 heceli [...] veya 8 heceli [...] olabilir.

İncelemeye tabi tutulan belgelerin her biri en az beş kıtadan oluşur. Monolog içerikli destanlara göre diyalog içerikli destanlarda farklı yapıda tekrar eden kıtalar tespit edilmiştir. Margrit Engelke’ye²⁰ göre iki farklı tekrar yapıları ayırt edilir: birincisi, olayın duraklatıldığı basit tekrarlar [...]; ikincisi tersine, olayın gerilimini giderek artıran tekrarlar (bkz. örn. Mahmudum Türküsü). Burada ayrıca, her bir kıtayı birbirine bağlayan ‘zincirleme tekniği’ ayırt edilir²¹.

¹⁷ Bkz. Farwick ve Holzapfel 1981: 9

¹⁸ Age, s.1

¹⁹ Hikâyeli türküler konusunda bkz. Özbek 1975: 239, 266, 273, 277, 280, 282, 285vd. Ayrıca bkz. Giriş Bölümü, dipnot 2

²⁰ Bkz. Engelke 1961

²¹ Söz konusu kavram için bkz. Hübner 1926: 8; bkz. Engelke 1961: 83

Nakarat bölümünden farklı olarak zincirleme tekniği ile önceki kıtanın içerik bakımından önemli dizeleri yeniden alınır ve bir sonraki kıtanın başlangıç sözleri için kullanılır.

“Türkü-destan” hakkında yapılan genellemeler, parçanın tamamı mevcut olmadığından aceleci bir görünüm sergilese de destanın diyaloglara dayalı yapısından hareketle şimdilik bir şema oluşturulabilir:

1. Karşılaşma veya çatışmanın dile getirilmesi
2. Diyaloga dayalı kıtalar: çatışmayı giderecek çözümün ret edilmesi, geciktirici anlar
3. Sonuç: (doruk nokta) hayal kırıklığı, mahşer günüyle tehdit etme, barışma, mutlu son

Kaynakça

Balım, Ali (1957): Destanlar ve Türküler. Ankara

Boratav, Pertev Naili (1942): “Yeni Bir Türküde Eski Bir Tem”, Yurt ve Dünya, Sayı 15-16 (Tıpkıbasım 1982, s. 344 vd.)

Boratav, Pertev Naili (1982): „Bonaparte’ın Mısır ve Suriye Seferi Üzerine Beş Halk Türküsü“, FE 2

Engelke, Margrit (1961): Strukturen deutscher Volksballaden. Doktora Tezi. Hamburg

Farwick, P. ve Holzapfel, Otto (1981): Register zu DVI. Vorläufiges Register zu “Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien: Balladen”, Cilt I-VI (1935-76). Freiburg

Hübner, Arthur (1926): Die Lieder der Heimat. Breslau

İlaydın, Hikmet (1942): “Deli Dumrul’a Dair”, Bağ (İzmir) 1 (5), Mart 1942

Kúnos, Ignác (1889): Oszman-Török nepeköltési gyűjtemény, II. Budapest

Kúnos, Ignác (1899): “Osmanlı-Türlerinin Halk Şiiri Üzerine”, Radloff, W., Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme, VIII, Mundarten der Osmanen. Petersburg

Özbek, Mehmet (1975): Folklor ve Türkülerimiz. İstanbul

Öztürk, Ali Osman (1991): “Eine türkische Parallele zur ‘Schönen Jüdin’?”, Jahrbuch für Volksliedforschung, Cilt 6, s. 98-105

Öztürk, Ali Osman (1994): Das türkische Volkslied als sprachliches Kunstwerk. Studien zur Volksliedforschung 15. Bern: Peter Lang Verlag

Pohl, Erich (1934): Die deutsche Volksballade von der ‘Losgekauften’, Ein Versuch zur Erforschung des Ursprungs und des Werdegangs einer Volksballade von europäischer Verbreitung. Helsinki

Radloff, Wilhelm (1866): Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme I

Radloff, Wilhelm (1884): Sibirya’dan I. Leipzig

Sakaoğlu, Saim (1988): “Tokat'ta Derlenen Bir Deli Dumrul Hikâyesi”, Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, Samsun, s. 235-241

Sarisözen, Muzaffer (1962): Türk Halk Muzikisi Usulleri

Saussey, E (1952): Türk Halk Edebiyatı (çev. İlhan Başgöz). Ankara

Seemann, Erich, Dag Strömbäck ve Bengt R. Jonsson (1967): Copenhagen

Yalçın, Alemdar (1986): “19. Asır Türk Halk Edebiyatında Destan”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt: Halk Edebiyatı. Ankara